

Millor dones que clergues: Sibil·la, una dona en la gestió i l'atenció mèdica de l'hospital de Sant Andreu de Mallorca (1342-1371)

Introducció

La conquesta en 1231 de les illes Balears al món islàmic per les tropes de Jaume I, va suposar un procés de transformació en el qual els signes de la cristianització foren cada vegada més evidents. En aquest sentit, l'hospital s'havia convertit ja en aquelles dates en una institució central en l'Occident europeu, i l'arribada dels colons a les illes comportà d'immediat un seguit de fundacions hospitalàries, que continuarien fins la fi de l'edat mitjana¹. Així, tenim durant el segle XIII les fundacions dels hospitals de Sant Andreu (ca. 1230-34), iniciativa de Nunó Sanç, comte del Rosselló i de la Cerdanya; Santa Maria Magdalena, fundat pel comte d'Empúries Ponç Hug, vers 1248²; un parell d'hospitals amb advocació antoniana, el

* Institut Interuniversitari López Piñero, Universitat de València (carmel.ferragud@maux.org). Aquest article és un primer esbós de la monografia que porta per títol *L'hospital, la dona i el capellà: L'hospital de Sant Andreu de Mallorca (1230-1445)*, Catarroja-Palma, Afers-Leonard Muntaner (en premsa). Aquest treball s'emmarca en el projecte de recerca «Narpan II: Ciència vernacla a l'Occident mediterrani medieval i modern» PGC2018-095417-B-C6-4, 2019-2021.

1 Les aproximacions més generals al cas mallorquí són les de G. Llompart, *La població hospitalària y religiosa de Mallorca bajo el rey Sancho (1311-1324)*, «Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita», 33-34 (1979), pp. 67-98; A. Contreras Mas, *Asistencia hospitalaria en Mallorca bajomedieval*, «Medicina Balear», 23 (2008), pp. 14-22. La fundació d'hospitals és un procés que es viuria semblantment pocs anys després al regne de València, territori igualment conquerit per Jaume I en 1238. C. Ferragud, *La introducción de los practicantes de la medicina en los hospitales del reino de Valencia durante la Baja Edad Media*, in T. Huguet Termes, P. Verdés Pijuan, J. Arrizabalaga & M. Sánchez Martínez (eds.), *Ciudad y hospital en el Occidente europeo (1300-1700)*, Milenio, Lleida 2014, pp. 305-324 (pp. 308-309).

2 M. Barceló Crespí, *Notes sobre l'hospital de Santa Magdalena de la Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)*, in J. Mutgé i Vives, R. Salicrú i Lluch & C. Vela Aulesa (eds.), *La corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, CSIC, Barcelona 2012, pp. 47-55.

de Sant Antoni (de Viana o Abat), fundat vers la meitat del segle, arran de l'arribada de l'orde, i un altre dedicat a Sant Antoni de Pàdua, fundat més endavant pels franciscans³; i Sant Esperit, que atenia orfes abandonats, a càrrec de l'ordre dels trinitaris i amb una data fundacional incerta, tot i que s'ha apuntat que es podria haver creat a mitjan segle⁴. Les fundacions continuaren la següent centúria amb l'hospital de Santa Catalina, obra del mercader Ramon de Salelles en 1343⁵. En el segle XV es fundà el de Nostra Senyora de Gràcia (1430), destinat a clergues malalts, que fou substituït vers 1475 pel de Sant Pere i Sant Bernat, fundat per un clergue beneficiat a la seu⁶. Pel que fa a l'hospital de Sant Llätzer, dedicat a l'atenció dels leprosos, no hi ha referències anteriors al segle XV (1430), tot i que és molt possible que estiguera funcionant molt abans⁷. El procés culminaria, com a les grans ciutats de la Corona d'Aragó, amb la creació de l'hospital general, entre 1455-1458, que aglutinaria els preexistents⁸.

Si bé els historiadors s'han interessat des de fa temps per l'estudi dels hospitals mallorquins medievals, els treballs dedicats no han estat abundants ni sistemàtics. Les raons es deuen, en bona mesura, a la dispersió de la documentació conservada. El panorama general encara està per aclarir, i més atenent a la immensa bibliografia sobre el tema que ha aparegut els darrers anys i que permet lectures molt diverses del fenomen hospitalari.

El cas de l'hospital de Sant Andreu resulta un tant diferent, malgrat ser la fundació més antiga. El fet que passara a mans de la monarquia a la mort del seu fundador Nunó Sanç sense descendència va provocar que a la Cancelleria reial es conserven, en la secció dedicada a Mallorca, un grup de documents que hi fan referència. A aquests cal sumar d'altres materials extrets de la Governació del regne de Mallorca, i molt en particular el

3 Si bé l'ordre antonià pogué establir-se a partir del privilegi rebut en 1230, no és clar que de seguida fora creat un hospital. M. Tomàs i Salvà, *El foc de Sant Antoni a Mallorca. Medicina, història i societat*, El Tall, Mallorca 1996, pp. 71-87.

4 Contreras Mas, *Asistencia hospitalaria*, cit., pp. 15-16.

5 E. de K. Aguiló, *Fundació i documents relatius a l'hospital de Santa Catalina dels pobres*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 10 (1903-1904), pp. 365-388. Aquest article presenta una ingent documentació encara pendent d'estudi.

6 Contreras Mas, *Asistencia hospitalaria*, cit., p. 17.

7 A. Contreras Mas & R. Rosselló i Vaquer, *La asistencia pública a los leprosos en Mallorca (siglos XIV al XIX)*, El Tall, Mallorca 1990.

8 J. López Molina & R. Esteban de Abizanda, *El Hospital Provincial de Baleares (1456-1960)*, Imprenta Escuela Nazaret, Palma 1961.

procés contra Sibil·la, l'hospitalera que se'n faria càrrec durant vora trenta anys, de manera intermitent. Amb aquest material arxivístic podem endinsar-nos en l'anàlisi d'alguns aspectes sovint difícils d'estudiar. Em referesc a l'atenció mèdica oferta en un hospital en el seu sentit més ampli, més enllà dels pobres estrictament parlant. Però encara més, al notable paper desenvolupat per les dones, no solament en l'atenció directa dels malalts, sinó també en la gestió dels centres hospitalaris de la tardor de l'edat mitjana⁹.

1. La fundació i el fundador, Nunó Sanç

Nunó Sanç (ca. 1190-1195 – 1242), fill del comte Sanç I de Cerdanya i Sança Núnyez de Lara, esdevingué comte del Rosselló i de la Cerdanya per cessió paterna; era net del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV i de Peronella, i pertanyia, per tant, a la casa reial¹⁰. Tant el comte Sanç com el seu fill Nunó tingueren una relació molt directa amb el rei Jaume I, en esdevenir el primer un dels procuradors durant la seua infantesa, i el segon un dels membres més conspicus del seguici jaumí, present en l'empresa conqueridora en les illes Balears i València. De fet, la seua personalitat i contribució a les empreses reials és narrada a bastament en el *Llibre dels feits* i la crònica de Bernat Desclot¹¹.

En una data quasi immediata a la conquesta de Mallorca, Nunó Sanç degué fundar l'hospital de Sant Andreu. A les acaballes de 1232, de fet, es fa esment a un hospital a prop del qual Sanç establí unes terres. No seria

9 Sobre aquest tema, vegeu M. Gazzini, *Vite femminili negli ospedali medievali: pregare, lavorare, lasciare memoria di sé (Italia centro-settentrionale)*, in *Vita religiosa al femminile (secoli XIII-XIV)*. Atti del convegno, Pistoia, 19-21 maggio 2017, CISSA, Viella, Roma 2019, pp. 91-105.

10 Vegeu una exhaustiva biografia del personatge, a partir sobretot del seu testament, a R. Treton & R. Vinas, *Le testament de Nunó Sanç, seigneur de Roussillon et de Cerdagne (17 décembre 1241)*, «e-Spania», 28 (2017), accessible a <https://journals.openedition.org/e-spania/27026>. També A. Catafau, *Les territoires des Comtés au temps de Jaume Ier d'Aragon, le Conquérant*, in M.T. Ferrer i Mallol (coord.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. II, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2013, pp. 73-87.

11 P. Cateura, *Sobre la fundación y dotación del hospital de San Andrés, en la ciudad de Mallorca, por Nuño Sans*, Centro Asociado de Baleares, Palma 1980, pp. 12-14.

d'estranyar que fora l'hospital en qüestió. Poc després, el 3 de febrer de 1233, establia un hort a la vora de l'hospital i d'una antiga mesquita¹². Les motivacions que l'empenyeren a la fundació eren les comunes a l'època, açò és, la redempció de l'ànima¹³. El comte era conscient dels abusos comuns en vida, per ell i pels seus avantpassats, i provà d'eximir-se del càstig diví amb una notable obra de misericòrdia: *in remedium peccatorum nostrorum et predecessorum nostrorum*.

Tanmateix, fou el 16 de gener de 1234 que el noble va establir la fundació i dotació de l'hospital. Qualsevol aspecte que posteriorment tinguera a veure amb la institució seria emmirallat sempre en aquestes voluntats del fundador. És, sens dubte, des d'aquest moment que el nosocomi comença a tenir carta de naturalesa, creat en principi sota l'advocació de Santa Eulàlia (*hospitale pauperum sancte Eulalie Maioricarum*)¹⁴. Un nom que duraria poc, i que seria substituït a meitat del segle XIII pel de Sant Andreu, per trobar-se ubicat l'hospital en la plaça d'aquest nom¹⁵. Tot amb tot, el ben cert és que, com solia passar en molts hospitals de l'època, el de Sant Andreu fou conegut sovint també pel nom del seu fundador.

Sanç va deixar establida una estructura organitzativa ben delimitada, així com els béns que haurien de ser suficients per a mantenir l'hospital. Va nomenar a un tal Gil com al primer rector, procurador (*procuratoris*) o administrador de l'hospital – tots tres mots s'utilitzaren com a sinònims –, que governaria sobre els *fratrum ibidem commorantibus*. El fundador va preveure un hospital per a vint malalts, uns números que el situen entre el que era habitual en aquells temps. Per això, Sanç va proporcionar a Gil

12 Ambdues dades són referides en E. de K. Aguiló, *Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments i donacions fets per Nuno Sanç, de la seva porció*, «Buletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 14 (1912-1913), pp. 209-224, 241-256 i 273-285 (p. 218, doc. 84).

13 J. Barceló, *Las raíces culturales del hospital medieval: el caso de Tarragona (ss. XII-XV)*, «Revista de la CECEL», 18 (2019), pp. 7-30.

14 Hi ha diverses teories al respecte del nom originari. Pau Cateura fa esment a una alqueria, patrimoni de l'hospital, que tenia aquest nom. Vegeu Cateura, *Sobre la fundación*, cit., p. 18. Maria Barceló fa referència a què es trobava en la parròquia de Santa Eulàlia; situat en l'actual plaça de Cort, en el vall de l'antiga ciutadella o almudaina àrab. M. Barceló Crespi & G. Roselló Bordoy, *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Leonard Muntaner, Palma 2006, p. 191.

15 Amb tot, en 1368, en un document de la Cancelleria reial, encara s'hi feia referència amb el nom de Santa Eulàlia. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Cancelleria (C), reg. 1426, ff. 92r-93r (16-5-1368).

vint llits completament guarnits, que serien pagats de la meitat del raval (explotació agropecuària) anomenat Abellmundar¹⁶. Aquests malalts haurien de ser assistits per una dona (*unam feminam ad servitium eorundem*), del tot insuficient si atenem que hauria d'atendre necessàriament també els requeriments alimentaris i mèdics dels ingressats. A més, des de Gil i per a tots els administradors que vingueren en el futur, s'advertia que haurien de mantenir un prevere i un escolà en l'església de l'hospital. I, finalment, deixà escrit que sis homes s'ocuparien de les terres i el bestiar de l'hospital, tasca per a la qual també disposarien d'un parell de bous. Tots trenta individus esmentats al document haurien de viure de les rendes de l'hospital.

El fundador fou curós fins i tot per a determinar la dieta que rebrien els pobres que estigueren residint a l'hospital: pa, carn, ous, peix i vi. I seguint amb les garanties alimentàries, va concedir a la institució llicència per a fer un forn del pa del qual s'alimentarien tots els residents, i del que sobrara es faria lliurament a altres pobres. Encara, Nunó Sanç va fer en el seu testament esment al seu hospital, per al qual deixà una renda de 50 masmudines anuals, en bé dels pobres i manteniment de la capellania¹⁷.

No passa desapercebuda la importància donada a la religió dins l'hospital de Sant Andreu. Aquest hauria de tenir una capella; en el document fundacional s'hi feia referència a la voluntat que una làmpada estigués permanentment encesa en l'altar, i, com s'ha vist, al prevere beneficiat, que celebraria els sagraments, i el seu escolà. D'aquesta capella en tenim importants notícies a partir d'un inventari d'inicis del segle XV¹⁸. En realitat,

16 El nombre de llits pogué augmentar gràcies a donacions particulars. L'ardiaca Joan de Verí donà en 1289 un llit amb tot el parament a l'hospital de Sant Andreu. Llompart, *La población hospitalaria*, cit., p. 69. Segurament els administradors podien canviar els llits malmesos gràcies a aquestes donacions.

17 *Item, dimitto hospitali nostro Sancti Andree, quod est in villa Majoricarum, L maimodinas in censuali nostro, quod habeo et accipio intus villam Majoricarum, et quod dictum hospitale teneat pauperes et capellanum sicut scriptum est inter me et dictum hospitale*. Treton i Vinas, *Le testament*, cit.

18 Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), S-33, ff. 91r-92r (25-10-1408). Sobre aquesta capella i les estructures immobles de l'hospital s'ha parlat a C. Cantarellas Camps & F. Tugores Truyol, *A propòsit de l'església de Sant Andreu i de la capella de Sant Eloi a partir del segle XIV (casa de la Universitat de ciutat de Mallorca-Ajuntament de Palma)*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 70 (2014), pp. 117-139 (pp. 119-120). No em detindrà a analitzar la infraestructura hospitalària per manca d'espai.

l'autèntica medicina de l'hospital fou la religió. Segons Horden¹⁹, l'hospital exemplifica la subordinació de la cura del cos a la cura de l'ànima, i subratlla que el poder curatiu del consol religiós esdevingué un element de primer ordre en aquestes institucions.²⁰ És important recordar aquesta essència religiosa i la voluntat sovint afermada de traduir-la en l'edifici; la dimensió sagrada de l'assistència s'havia de traslladar forçosament a l'immoble destinat a acollir els malalts, veritable lloc de rencontre amb Crist²¹.

Els homes de Déu tindrien forta presència en l'esdevenir d'aquest hospital. Sanç va deixar establert que el bisbe i capítol de Mallorca exerciren la funció de seguiment i control del compliment de tots els punts de la dotació hospitalària, i en el seu defecte ho farien els successors del noble (*comendamus locum nostrum perpetuo episcopo et capitulo Maioricarum quod amoveant hospitalarios quod hec compleant et attendant bona fide et facta donatio-ne sufficienti*). La figura de l'hospitaler, habitual en la gestió quotidiana dels hospitals, quedà doncs unificada d'alguna manera en la de l'administrador²². Aquesta clàusula fundacional portaria a conflictes que enfrontarien el governador del regne i al govern municipal amb el bisbe de les illes.

A la mort sense descendència de l'esposa del comte Nunó, Teresa, filla de Lope Díaz de Haro, senyor de Biscaia, l'herència passà a mans de la casa reial. I és per això que el rei Jaume I i els successius sobirans, els de la monarquia privativa i després els del casal barceloní, recuperat el regne balear per Pere el Cerimoniós, passaren a exercir el domini sobre la fundació hospitalària. Així continuà el patronatge fins que l'11 d'abril de 1455, els jurats de la ciutat de Mallorca sol·licitaren d'Alfons el Magnànim que els concedira la unificació de tots els hospitals existents a la ciutat. Poc més d'un any després, el rei resolía favorablement. Tot i que el privilegi exceptuava els centres de fundació reial, l'hospital de Nunó Sanç també passà a

19 P. Horden, *A Non-Natural Environment: Medicine without Doctors and Medieval European Hospital*, in B. S. Bowers (ed.), *The medieval hospital and medical practice*, Ashgate, Aldershot 2007, pp. 133-145 (p. 141).

20 J. Henderson, *Healing the body and saving the soul: hospitals in Renaissance Florence*, «Renaissance Studies», 15/2 (2001), pp. 188-216.

21 D. Ségula, *L'hôpital médiéval, un lieu sacré? Approche iconologique d'un monument emblématique: l'hôtel-Dieu de Beaune*, in C. Voyer & E. Sparhubert (eds.), *L'image médiévale*, Brepols, Tournhout 2011, pp. 93-126.

22 Berenguer Cerdà fou considerat en 1375 *rector sive administrator hospitalis Sancti Andree*, i encara al mateix document *rector seu hospitalerius*. ARM, LR-30, f. 20r-v. Transcrit en Cateu-ra Bennasser, *Sobre la fundación*, cit., pp. 26-27.

ser unificat. Només mancava el vistiplau del pontífex romà. Una delegació mallorquina, aconseguí que el 3 de juny de 1458 Calixte III emetera una butlla en la qual consagrava la unificació. Així doncs, cinc hospitals mallorquins – Sant Esperit, Sant Andreu, Santa Magdalena, Santa Caterina i Nostra Senyora de Gràcia –, dels set coneguts, configuraren el nou hospital general, i el de Nunó finí així la seua singladura²³.

2. Clergues i hospitalers en la gestió de Sant Andreu

Les primeres notícies certes que tenim fins ara de l'administració de l'hospital daten de 1341 i comencen amb l'esment d'una dona: Saura. Aquesta era viuda de Ferrer Colell, i exercia de tutora del seu fill, hereu universal del prevere Berenguer Colell, que havia regit l'hospital durant un any i tres mesos. Saura reclamava a l'administrador de l'hospital en 1341, Pere Portella, vora 50 lliures (II) que el clergue devia percebre del temps que exercí la labor al front de la institució, i que pertanyien ara al seu fill. Colell, a més, havia exercit la capellania del nosocomi i també se li devien 20 ll del període esmentat. Però a tot això s'afegia que Saura havia regit l'hospital 36 dies, fins que morí el cunyat i Portella va assumir el càrrec. Aquesta havia gastat més del que havia rebut per la seua labor, i ara exigia 3 ll. Si és important remarcar el protagonisme d'una dona dirigint un hospital, també ho és el fet que un dels testimonis del cas esmentat fora el cirurgià Ramon de Colomer, possiblement el metge de la institució en aquella època²⁴. Aquesta circumstància, la de la presència femenina i el seu protagonisme, i el testimoniatge dels metges a favor d'una dona hospitalera, es posarien de manifest poc després.

Entre 1342 i 1343, el rei Jaume III de Mallorca va posar el matrimoni constituït per Bartomeu Despou i Sibil·la al capdavant de l'hospital de Sant Andreu. A la Corona d'Aragó les fórmules que foren emprades per a la gestió i direcció d'un centre hospitalari foren ben diverses, depenent de

23 A. Cassanyes Roig, *Los primeros cincuenta años del Hospital General de Mallorca: desde la fundación hasta la promulgación de las Ordenaciones (1456-1514)*, «En la España Medieval», 41 (2018), pp. 133-153. Mª J. Bordoy & E. Cruz, *Notes per a l'estudi de l'Hospital General de Mallorca (segles XIV-XVI)*, «Gimbernat», 37 (2002), pp. 113-130.

24 ARM, S-12, ff. 182r-183r (27-6-1341).

les seues dimensions i de la naturalesa fundacional, ja que els monarques, els nobles, els clergues, els mercaders o els municipis podien tenir-ne la iniciativa. Els hospitals podien tenir procuradors oficials no residents – que rebien noms molt diversos segons els territoris –, que supervisaven la comptabilitat i el funcionament. Tanmateix, el treball quotidià en el centre requeria en alguna persona o persones que hi residien. En els territoris de la Corona d'Aragó el més habitual fou que un nosocomi fora regentat per un matrimoni, hospitaler i hospitalera, i la seua família, que exercia tota una gamma diversa de labors²⁵. La més important, però, era ocupar-se dels homes o de les dones que hi arribaven i romanien. Els hospitalers solien exercir per un període anual, finalitzat el qual havien de retre comptes davant la instància encarregada i fer un inventari dels béns que deixaven en comanda a la següent parella al càrrec²⁶.

Doncs bé, el model del matrimoni d'hospitalers pot ser començà a ser realitat amb Bartomeu i Sibil·la, però el ben cert és que junts governaren la institució durant any i mig, fins que Despou va morir i la dona va continuar sola en el càrrec fins 1344. Fou just en el moment que Pere el Cerimoniós havia ocupat l'illa, a les acaballes de maig de 1343, i s'havia iniciat un procés de transformació i de canvis en l'administració, que Sibil·la fou cessada²⁷. En aquell moment la gestió passà a mans d'un prevere anomenat Bernat de Montpaó. Als quatre anys i mig de la seua administració la situació de l'hospital era tan calamitosa que es féu necessari un redreç. Sembla que Montpaó havia posat en el càrrec un germà seu, i havia descuartat l'atenció que mereixia l'hospital. Per això, els jurats de la ciutat varen traure el prevere del càrrec i varen ordenar que tornara Sibil·la²⁸. Algun

25 Ferragud, *La introducción de los practicantes*, cit., pp. 312-313.

26 Un exemple concret a F. Aparisi & C. Ferragud, *Hospitals rurals a la València baixmedieval: el cas de l'hospital de Santa Llúcia d'Alzira*, in J. M. Comelles, A. Conejo, J. Barceló-Prats (eds.), *Imago civitatis. Hospitales y manicomios en Occidente*, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona 2018, pp. 33-56 (pp. 50-51).

27 E. Belenguer, *Vida y reinado de Pedro IV el Ceremonioso (1319-1387)*, Milenio, Lleida 2015, pp. 70-78.

28 Aquesta actitud del clergat que presumptament s'aprofitava del seu càrrec a l'hospital per traure un benefici, fet que es repetiria més endavant en el cas del de Núno Sanç, era una situació habitual a l'època, de la qual els papes n'eren conscients. Aquest tema s'abordà als concilis de Ravenna (1311) i Viena (1324), i el papa Clement V va ordenar que els clergues no s'immisciren en els negocis dels fundadors, de no ser que aquesta haguera estat la seua intenció. Risse, *Mending bodies*, cit., p. 155.

temps sembla que la dona i el prevere continuaren conjuntament amb la gestió, fins que aquest darrer va morir durant la pesta negra de 1348. En 1349, Sibil·la va ocupar la gestió de l'hospital amb el seu nou espòs, Bernat Costa. Ambdós continuaren treballant-hi fins la mort de Costa, vers les acaballes de 1356. El 5 de febrer d'aquell any, Sibil·la rebé un privilegi reial que li permetia continuar al capdavant de l'hospital de per vida. Aquest era un document que la dona conservaria i que hauria d'exhibir temps a venir quan es va veure atacada en els seus drets.

Efectivament, pocs anys després de rebut el privilegi, el setembre de 1359 s'esdevingué un contenciós davant la cort del governador, arran d'una investigació «secreta» ordenada pel bisbe sobre la gestió de Sibil·la. És aquest procés el que ha permès reconstruir la presència de Sibil·la i els seus marits al càrrec de l'hospital²⁹. L'objectiu sembla que no era altre que posar en l'administració a través del bisbe algun clergue, com ja s'havia esdevingut abans, vulnerant així el que devia prevaldre, açò és, el nomenament pels oficials reials d'un administrador, atès que l'hospital era de domini del rei. Sibil·la va ser molt clara en el seu argumentari:

On com la dita soplegant se dubte que lo dit reverent senyor bisbe no fassa pendre la dita informació per voler remoure la dita soplegant de la dita administració, la qual cose tornaria en gran dan e perjudici del dret del dit senyor rey, lo qual, segons que dit és, ha dret e és en possessió per si e per sos predecessors de posar e remoure administrador en lo dit espital (f. 52).

Curant-se en salut, Sibil·la sol·licitava del governador que prenguera testimoni a les dones que habitaven en la plaça de Sant Andreu i les rodalies sobre la manera en què ella governava l'hospital. Però el governador, per contra, no va cridar dones per aclarir el cas, cap ni una; va cercar testimonis que degué considerar de pes: els metges de l'hospital, els notaris que habitaven en la plaça o la rodalia i algun altre personatge. Els testimonis hagueren de respondre, entre altres coses, sobre les capacitats que tenia Sibil·la per reeixir en la tasca de conduir l'hospital. Al respecte, un denominador comú en molts d'ells fou la seua magnífica gestió, manifestada en la diligència i cura amb què ho feia tot, i com abastia l'hospital de tot allò necessari. I cal remarcar que un dels aspectes que foren considerats com a

29 ARM, S-21, ff. 52r-72r. Totes les cites al text d'aquest procés són indicades amb el número del foli.

síмптом de l'adequada direcció fou que contínuament entraven i eixien metges i cirurgians de l'hospital, que atenien els malalts.

3. *Sibil·la, una hospitalera exemplar*

El monarca rebé complida informació de la resolució del cas jutjat a través del governador, i el mes següent es va refermar en el privilegi atorgat a Sibil·la³⁰. Tanmateix, el 15 d'abril de 1368 el rei concedí a un tonsurat anomenat Guillem Narbona la regència de l'hospital per un període de cinc anys. Això va provocar la protesta de Sibil·la, que va exhibir la primera carta de privilegi i encara la confirmació que havia rebut posteriorment³¹. La qüestió és que tot sembla indicar que Sibil·la quedà exclosa de la gestió durant aquell període. No obstant això, en un document de la Cancelleria el monarca s'adreçava a ella en 1371 com *Sibiliam, uxorem Bernardi Costa, tunc regentem ex nostra concessione hospitale predictum*³². Pot ser calga posar en relació la tornada al càrrec de Sibil·la amb el fet que es va obrir una investigació contra Guillem Narbona. Efectivament, Narbona havia estat acusat d'alguns abusos comesos, podríem pensar que presumptament relacionats amb els béns hospitalaris, dels quals quedà exonerat per manca de proves. La investigació, duta a terme per juristes mallorquins, es va veure dificultada i s'allargà en el temps pel condicionant que Narbona era tonsurat i es negava a ser investigat per les autoritats civils. El governador sol·licitava que per a restablir-lo en el càrrec convenia indagar més, ja que degut a la condició eclesiàstica de l'acusat no havia pogut aconseguir suficient informació³³. No deixa de sorprendre que per segona vegada Sibil·la haguera estat el recurs per a restablir el bon govern de l'hospital arran dels desajustos produïts per la mala gestió, o si més no les sospites, ben fundades, sobre els clergues posats al càrrec.

30 ARM, LR-21, ff. 62r-63r (30-10-1359): *quatenus vos, dictam Sibiliam, regere et administrare hospitale prefactum cum eius bonis, redditibus et universis libere et sine contradictione quacumque dum vitam in humanis duxeritis ut prefertur vosque in eadem non trubent nec quaecumque impedimentum sed eis vobis apponant.*

31 ACA, C, reg. 1426, ff. 92r-93r (16-5-1368).

32 ACA, C, reg. 1430, f. 5r (26-6-1371).

33 ACA, C, reg. 1430, ff. 99v-100r (5-12-1371); reg. 1235, f. 52r (21-7-1372).

Però encara més reveladors resulten els testimonis de diferents personatges relacionats amb l'hospital, arran del plet de 1359. Els dos metges que foren cridats a testificar, Francesc Eimeric i Berenguer Julià, determinaren, seguint un dels punts posats per la defensa, que la condició de dona de Sibil·la era clau per dur a terme amb èxit la funció d'atendre convenientment tots aquells que eren aixoplugats pels murs hospitalers: «naturalment aytal pensar e costeir se pertany més a les dones que no als hòmens, jatsesia que·ls homes ho sabesen fer e fer fer» (Eimeric; f. 60r); «naturalment pensar e custuhir malalts e infants se pertany mils a dones que ha hòmens jatsia que hòmens ho sabesen fer e fer fer, mas no·ls hés tan bé condonat» (Julià; f. 61v). I encara reforçà aquest argument amb major contundència el mercader Guillem Sagrua:

pensar, costeir e endressar los malalts i·nfants petits del dit espital més es hobra de dona que no de home, jatsia que hom ho sabés fer e fer fer, cor no és condenat a home fer aytal hobra com la dona sia molt pus industriosa e apte ja de sa natura a fer aytals coses que no home, segons que cascun de sana pensa pot cogitar (f. 67r).

Tots tres homes palesaren amb gran claredat el que era una realitat en temps medievals: la dona tenia un protagonisme absolut en la cura i atenció dels malalts, però a més aquesta comesa era reconeguda socialment³⁴.

Encara més, les paraules del físic Berenguer Eimeric aclareixen quines eren aquestes activitats que com a administradora duia a terme Sibil·la amb tal abnegació:

ab marit e sens marit ha diligentment e curiosa provehit lo dit espital en ço que havia mester necessàriament, pensant e custuhint los malalts del dit espital e tinent aquells nets segons que·s pertanyia, e els lits del dit espital fer tenir nets, tinent aquí companyes e misatges a provisió de aquells, et ella, ensemps ab ells, no havent hostech ni fastig de aquells ni de llurs sutzetats en quant aquest viu ne coneg. Dix encara que està en veritat, segons que viu e hoy dir, que la dita Sibília dins lo dit temps donar recapte al dit espital de dides e nodrices e altres coses necessàries als infants petits gitats en lo dit espital (ff. 59v-60).

34 Sobre les dones i la pràctica mèdica en l'entorn de la Corona d'Aragó, vegeu M. Cabré, *Women or healers? Household Practices and the Categories of Health Care in Late Medieval Iberia*, «Bulletin of the History of Medicine», 82 (2008), pp. 18-51. C. Ferragud, *La atenció mèdica domèstica practicada por mujeres en la Valencia bajomedieval*, «Dynamis», 27 (2007), pp. 133-155.

Resulta també clarivalent el testimoni d'un quart home, el notari Bernat Sala:

ha vist gran nombre de persones malaltes a infants pochs, als quals la dita dona ha donada tota cura tenent a aquells en lo dit spital bons lits e ben fornits de robes a aquells necessàries, e proveynt als dits malalts de coses medicinals ab consells de metges, los quals aquest moltes e diverses vegades ha vists entrar e exir en lo dit spital per visitar e regonèxer los dits malalts (f. 70r-v).

De les diverses competències assumides per Sibil·la, la primera fou l'abastiment de tot allò necessari per a l'hospital. I això implicava també aconseguir fonts econòmiques que anaren més enllà de les rendes que pogueren produir els censos de les possessions immobles o les collites. En aquest sentit, el testimoni de Pere Sala va destacar que Sibil·la havia aconseguit que l'acapte d'almoines haguera crescut considerablement. Això significa que aquesta dona s'ocupava de l'organització de la col·lecta a través dels missatges enviats dins i fora de la ciutat. En segon lloc, i vinculat, també es parla dels contractats per l'hospital per a desenvolupar l'acapte i altres tasques diverses («companyes e misatges»). Homes i dones, criats, esclaus, assalariats o donats solien ser habituals en tots els hospitals de l'època³⁵. Les tasques que desenvolupaven eren variades i anaven des de la neteja i preparació dels aliments, al treball en els horts, la recollida d'almoines o l'assistència directa als malalts. Sibil·la treballava amb ells en l'atenció als darrers, i remarca que ho feia sense cap fàstic de les *sutzetats*. Aquest mot feia esment a la brutícia, sovint als fluids que emanen del cos i que poden i poden causar el rebuig de les persones. En tercer lloc, s'ha de remarcar la importància donada a la neteja, en particular dels malalts i dels llits. Mantenir en condicions higièniques cossos i mobles està relacionat amb la idea galenista de preservar l'ambient del contagi, i

35 Per al cas de Barcelona, vegeu C. Ferragud & C. Vela, *La medicalització dels hospitals de Barcelona a la baixa edat mitjana*, in A. Zarzoso & J. Barceló-Prats (eds.), *Barcelona Hospitalària: la ciutat i els seus hospitals, segles XIV- XXI*, MUHBA, col·lecció Pòsits, Barcelona 2021 (en premsa). Aquest treball és en bona mesura una revisió i ampliació documental de l'aportació feta per U. Lindgren, *Bedürftigkeit Armut Not. Studien zur Spätmittelalterlichen Sozialgeschichte Barcelonas*, Aschendorff, Münster 1980, centrada només en un hospital del segle XIV, En Colom, i l'hospital unificat de la Santa Creu. Una perspectiva sobre el tema a la Corona d'Aragó es pot trobar a J. W. Brodman, *Charity & Welfare. Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998, pp. 50-61.

fou recollida en els regiments preventius de la pesta³⁶. En quart lloc, es fa esment a l'atenció primmirada als nens abandonats dels quals es feia càrrec l'hospital, particularment en el seu alletament, i la cura en seguir consells mèdics per atendre els malalts³⁷. Tot allò ens parla sobre la ben coneguda naturalesa polivalent del nosocomi medieval, i la varietat dels seus hostes. Però, per damunt de tot, l'accent es va posar clarament en l'atenció directa als malalts, en la manera que Sibil·la feia per atendre'ls en les seues necessitats corporals.

4. *La dona i la cura de la salut en un espai medicalitzat*

Atenent al conjunt dels testimonis aportats en favor de Sibil·la, hem d'afirmar la centralitat que ocupava l'atenció mèdica en l'hospital de Nunó Sanç. No sembla casualitat que els dos primers testimonis escollits per donar compte de la tasca de Sibil·la al front de l'hospital foren els dos metges que en aquell moment n'estaven al càrrec. I igualment resulta ben interessant que enfront del criteri de la nostra protagonista de cercar el testimoni de dones, aquelles que millor podien entendre la naturalesa de la seua comesa, el governador recorreguera només a homes, i que amb tot, la transparència del seu testimoni clarificara la veritable importància i protagonisme de la dona en l'atenció als malalts.

Aquests dos metges que testificaren foren assalariats de l'hospital per un llarg període. Es tractava del físic Francesc Eimeric i del cirurgià Berenguer Julià. Si bé el primer és un personatge desconegut – havia arribat de Menorca feia una dècada –, el cas del segon és ben distint, com veurem. Així, Bernat Sala afirmava que «ha vists aquí entrar mestre Ffrancesch, mestre Bonanat Julià e son para en temps que vivia, e mols altres bons metges d'aquesta ciutat». Això significa que l'elenc de professionals de

36 Jacme d'Agramunt, *Regiment de preservació de la pestilència (Lleida 1348)*, estudis introductoris i glossari de J. Arrizabalaga, L. García Ballester & J. Veny, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1998, pp. 30-31.

37 Es tracta de funcions ben comunes als hospitals d'arreu. Vegeu, per exemple, X. Illanes, *Historias entrecruzadas: el periodo de la lactancia de niñas y niños abandonados en el mundo femenino de las nodrizas durante la primera mitad del siglo XV*, «Anuario de Estudios Medievales», 43/1 (2013), pp. 159-197.

la medicina participants era ampli, però hi havia una preferència per alguns, segurament els contractats, i entre ells els Julià, el pare i els seus dos fills (Berenguer i Bonanat), tenien un paper determinant. Però, a més, cal subratllar la complementarietat d'ambdues figures, amb la presència de l'individu de més prestigi, expert en la medicina més teòrica i interna, el físic, i el cirurgià, més lligat a la pràctica manual i atenció de malalties externes i un seguit d'operacions rutinàries, com ara la flebotomia o la cura de ferides³⁸.

Que els metges de l'elit s'associaren als hospitals fou una situació habitual en temps medievals. I en aquest sentit sembla lògic que els Julià estigueren vinculats a l'hospital de Sant Andreu, si atenem als trets característics d'aquesta família. El litigi ocasionat en 1362 arran de la mort de Berenguer, entre la viuda i el seu cunyat Bonanat, trau a la llum els béns i *modus vivendi* d'una família acomodada³⁹. De fet, Bonanat fou una de les figures claus en la pràctica mèdica durant la segona meitat del segle XIV en la ciutat de Mallorca, i arribà a ser domèstic del rei⁴⁰. A instància de les autoritats del municipi actuà d'examinador de metges en 1357 junt amb el cirurgià reial Pere Safflor. El vincle professional entre aquest darrer i Julià serà constant. L'agost de 1366, el rei Pere els va concedir el privilegi d'exercir el càrrec de *dessospitador* (inspector de ferides) dels tribunals de la ciutat de Mallorca, i que el seu salari fora taxat pels jurats⁴¹. Tots dos eren també metges assalariats pel municipi des d'una data que desconeixem. En 1379, Julià era un ancià afectat per la gota (*podagra*) que no podia conti-

38 Sobre les particularitats d'ambdues professions veieu C. Ferragud, *Los oficios relacionados con la medicina durante la Baja Edad Media en la Corona de Aragón y su proyección social*, «Anuario de Estudios Medievales», 7/1 (2007), pp. 107-137. Aquesta complementarietat fou habitual en els hospitals de l'època. Per al cas de Barcelona, vegeu Ferragud i Vela, *La medicalització*, cit.

39 ARM, S 22, ff. 181r-183r, 197r-225r. No puc desenvolupar ací la riquesa d'informació d'aquest procés.

40 Es pot trobar un recull exhaustiu de la documentació sobre el personatge a *Sciència.cat DB*, coord. per Lluís Cifuentes, Universitat de Barcelona, 2012-2018 <<http://www.sciencia.cat/scienciadat-db>>, nom3162 (accés 22-2-2019).

41 ACA, C, reg. 1077, ff. 150v-151r (15-8-1366). Cal entendre aquest nomenament dins una dinàmica dibuixada per Pere el Cerimoniós de control en tots els regnes d'aquesta atribució pericial mèdica, a través del nomenament de dessospitadors. Per al cas valencià, vegeu C. Ferragud, *El coneixement expert dels cirurgians en els tribunals de justícia valencians. La pràctica de la dessospitació*, in L. Feller & A. Rodríguez (eds.), *Expertise et valeur des choses au Moyen Âge. II. Savoirs, écritures, pratiques*, Casa de Velázquez, Madrid 2016, pp. 315-329.

nuar exercint les seues funcions, i per això el rei va proposar el físic Pere Morro, que ja havia estat exercint a les illes durant molt de temps, que fora pensionat per la ciutat⁴².

Quines funcions exercia Sibil·la en un entorn medicalitzat com l'hospital que regentava? Mereixen atenció diverses paraules clau extretes dels testimonis aportats al plet, en referència a l'actuació de l'hospitalera. La primera, *costoir*, del llatí *custodire*, significa guardar o cuidar, i pot trobar-se escrita amb nombroses variants en temps medievals. En aquest sentit hem d'entendre també la paraula *pensar*. Els testimonis manifestaren que era una condició natural de la dona atendre les necessitats de malalts i infants, i que ho feien millor i més diligentment que els homes, malgrat que aquests ho puguen fer o bé manar. Això es reforça amb el verb *con-donar*, en el sentit de pertànyer o ésser propi. Efectivament, tots els testimonis insisteixen en el fet que és més adient per a les dones desenvolupar aquestes tasques. I encara un tercer mot, *industriosa*, utilitzat en el cas del mercader, mereix consideració, ja que indica també una aplicació hàbil de l'enginy en el quefer curador⁴³. Per això, quan Sibil·la recomanava al governador que els testimonis més convenients per a donar compte de la seua activitat a l'hospital havien de ser les dones del veïnat, no feia sinó reforçar aquesta idea: la centralitat de la dona en l'activitat guardadora⁴⁴.

Temps a venir, Bernat Metge, en la seua obra *Lo somni*, diria unes paraules en una clau similar: «No ignores que quan hom és sa o malalt, elles serveixen pus diligentment e mills e pus netament que hòmens»⁴⁵. La historiadora Montserrat Cabré va remarcar aquesta cita i la va interpretar en un sentit que ací pren el mateix caràcter, això és, que les dones protagonitzaren en temps medievals un seguit d'activitats domèstiques, dins i fora de l'àmbit familiar, que es caracteritzaven per una atenció a les persones sota el seu càrrec, sanes o malaltes, dones que en la seua majoria

42 ACA, C, reg. 1257, f. 143r (3-10-1379).

43 Vegeu les definicions de les tres paraules a A. M. Alcover i F. de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, <http://dcvb.iecat.net/>.

44 Amb tot, la documentació palesa també que els homes exercien igualment aquestes tasques de cura i atenció domèstica, com bé afirmaven els testimonis. Així ho he mostrat recentment a Ferragud, *Los espacios de la práctica médica*, cit., pp. 31-52 (pp. 39-40).

45 B. Metge, *Lo somni*, ed. i comentaris Lola Badia, Quaderns Crema, Barcelona 1999, p. 159.

mai hagueren estat considerades per la seua ocupació sanitària, ni tan sols per elles mateixes⁴⁶.

Bernat Sala afegí un testimoniatge particularment significatiu, per quant fa esment a la pràctica de la medicina i el paper que en tenia Sibil·la. Segons manifestava, la dona administrava remeis a partir del consell donat pels metges. Segurament Sibil·la no devia tenir més formació mèdica que aquella que li podia haver transmès el cercle femení, familiar i d'amistats, aquella xarxa d'atenció mútua i de coneixements compartits que era habitual entre les dones.

No fou gens estrany que una dona estiguera al capdavant d'un hospital en enviudar, i fins i tot sembla que algunes solteres pogueren esdevenir hospitaleres⁴⁷. De vegades es poden trobar referències molt positives a l'acció de la dona en l'hospital. En Fraga, a meitat del segle XV, el visitador del bisbe de Lleida va destacar l'amor amb el que Antònia, la dona de l'hospitaler, atenia els malalts. Però al mateix temps es pot donar una imatge del tot negativa de la seua actitud. A la mateixa vila de Fraga, per la mateixa època, la dona que regentava un altre hospital, assassinà un jornalier per a quedar-se amb els seus diners⁴⁸. Això connecta amb les àcides crítiques que autors com el franciscà coetani Francesc Eiximenis o bé el metge Jaume Roig, posteriorment, van abocar sobre les dones i el tracte mèdic que donaven als marits i familiars, sovint erroni i passant per alt els consells dels metges⁴⁹.

46 M. Cabré, *Como una madre, como una hija: las mujeres y los cuidados de la salud en la Baja Edad Media*, in I. Morant (coord.), *Historia de las mujeres en España y América Latina* [vol. 1, De la prehistoria a la Edad Media], Cátedra, Madrid 2005, pp. 637-657.

47 Per a casos relacionats amb l'Aragó, vegeu R. Villagrasa Elías, *La red de hospitales en el Aragón medieval (ss. XII-XV)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa 2016, pp. 69-74. Per al cas de Lleida, vegeu G. Roca Cabau, *Salubritat i salut pública a la Lleida baixmedieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals*, Tesi doctoral de la Universitat de Barcelona, 2017, pp. 243, 274, 301, 312, 325.

48 R. Villagrasa Elías, *Entre quatre rius. Hospitals al Baix Cinca i el Baix Segre a la baixa edat mitjana*, in *Tres estudis històrics sobre el Baix Cinca i el Baix Segre*, Institut d'Estudis del Baix Cinca, Fraga 2016, pp. 9-62 (pp. 45-47).

49 F. Eiximenis, *Com usar bé de beure e menjar*, selecció de *Terç del crestià*, a càrrec de J. E. Gracia, Curial, Barcelona 1977, p. 119. J. Roig, *Espill*, a càrrec d'A. Carré, Barcino, Barcelona 2014, p. 234.

5. *Pobres, malalts, orfes i soldats*

Qui eren aquells que acudien a l'hospital de Sant Andreu? La voluntat de Nunó Sanç d'acollir vint malalts prompte quedà desbordada per les realitats d'una societat cada vegada més poblada i complexa. Les necessitats a subvenir anaren creixent i també les persones a assumir. A Sant Andreu, en 1311, hi havia entre 21 i 30 persones residint, mentre que en 1323 entre 61 i 76⁵⁰. No fou aquest l'únic hospital que experimentà aquest creixement. En 1313, a l'hospital de Sant Antoni de Pàdua hi hagué entre malalts, sans i nens abandonats de 14 a 20 ingressats, que augmentaren en 1319 a 28 persones⁵¹, per situar-se en 1323, entre 22 i 34. Sens dubte, l'augment i la varietat de les necessitats de l'hospital obligaren a remodelar el plantejament del comte Nunó. Això implicaria un augment considerable d'individus pobres residents i també de treballadors a l'hospital. Ara bé, de la identitat d'aquests pobres no podem donar detalls concrets.

La realitat de l'atenció a la pobresa, ja fora estructural o com a situació conjuntural (pobres de solemnitat), era la raó de ser última de l'hospital. Però determinades circumstàncies portaven cap al nosocomi poblacions que complicaven força l'eficàcia de l'actuació hospitalera, i que no es podien considerar pròpiament dins aquests col·lectiu de pobres. Un bon exemple el constitueix l'episodi narrat pel notari Guillem Comes al procés obert contra Sibil·la. L'any 1354, explicava, arribà a l'hospital un important contingent de soldats que havien combatut a Sardenya en el setge de l'Alguer, durant la revolta del Jutge d'Arborea: «viu molts malalts qui veu preveure de Serdenya, del setge de l'Alguer, en Mallorques, qui foren ben rehebuts e pensats en lo dit espital, e tants que no y cabien» (f. 66)⁵². És ben conegut que en aquella campanya l'exèrcit patí els embats de les malalties endèmiques de l'illa, particularment les febres⁵³. L'exèrcit va

50 Llompart, *La població hospitalaria*, cit., p. 69.

51 Les notícies de 1391 les he obtingudes de l'ARM, RP-3394 (paper solt).

52 Tot i que són conegudes referències arreu d'Europa de soldats ferits que anaven a guarir-se a hospitals, per al cas de la Corona d'Aragó no conec cap altra referència en aquest sentit. Vegeu I. Krug, *The Wounded Soldier: Honey and Late medieval Military Medicine*, in L. Tracy & K. De Vries (eds.), *Wound and Wound repair in Medieval Culture*, Leiden/Boston, Brill 2015, pp. 194-214 (p. 212).

53 En realitat, ja durant la conquesta de l'illa, duta a terme per Jaume II entre 1323 i 1326, aquest entrebanc per a l'exèrcit ja havia estat una realitat. La humitat, el calor i les febres provo-

romandre estàtic i mal alimentat durant bastant temps entorn de zones pantanoses, abundants, i les febres castigaren aquells homes, fins el punt que molts hagueren de ser retornats al seu punt d'origen⁵⁴. De fet, el propi rei Pere patí unes febres durant el seu viatge a Sardenya. Aquests soldats retornats en diverses galeres no tenien recursos per a la seua recuperació, havien esdevingut uns nous pobres, i el rei ordenava que els hospitals se'n feren càrrec⁵⁵. Així doncs, el pes de la crisi de Sardenya recaigué de dues maneres sobre les viles mallorquines, una en forma d'impostos i una altra acollint soldats als seus hospitals arribats amb les galeres mallorquines que havien viatjat a Sardenya⁵⁶. És ben probable que individus de procedència diversa, i no sols mallorquins, arribaren a les illes. En qualsevol cas, les conseqüències de l'estada d'aquells inquilins a l'hospital de Sant Andreu foren nefastes. El matrimoni i els treballadors assalariats no donaven coll atenant-los i «avia tanta pudor per rahon dels malautes que an vides hi podie durar alcú qui y entràs». Així doncs, el testimoni apel·lava a les condicions de l'entorn corromput, que feia pudir l'aire, com a la causa del contagi, tal com assenyalaren els tractadistes del moment⁵⁷. I, efectivament, Bernat Costa es contagià i va morir, deixant viuda per segona vegada a Sibill-la («pressa de la dita malaltia e ésser mort per gran treball e per infecció dels dits malalts»). Però no fou l'únic. La dotzena d'infants que residien a l'hospital, «X o XII infansons, fort gayardons, de adat tots de VI o VII anys fins en X o XII anys» (f. 70v), moriren a conseqüència

caren un deversall de morts entre els contrincants, i fins i tot l'infant Alfons es va veure afectat per la malaltia i va ser atès a l'illa. Vegeu B. Fadda, Magister Gratia Orlandi phisicus de Castello Castri *al servizio dell'infante Alfonso d'Aragona*, «Studi e Ricerche», 8 (2015), pp. 31-40.

54 Ll. Cifuentes & L. García Ballester, *Els professionals sanitaris de la Corona d'Aragó en l'expedició militar a Sardenya de 1354-1355*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», 9 (1990), pp. 183-214 (pp. 194-195). M. Orsi Lázaro, *Estrategia, operaciones y logística en un conflicto mediterráneo. La revuelta del juez de Arborea y la «armada e viatge» de Pedro el Ceremonioso a Cerdeña (1353-1354)*, «Anuario de Estudios Medievales», 38/2 (2008), pp. 921-968 (pp. 931, 950).

55 A Barcelona el rei va ordenar a la Pia Almoina que es fera càrrec dels soldats procedents d'aquesta mateixa campanya arribats en condicions deplorables. Orsi Lázaro, *Estrategia, operaciones y logística*, cit., p. 963.

56 E. Belenguer (dir.), *Història de les Illes Balears* [vol. II L'època foral i la seva evolució (1230-1715)], Ed. 62, Barcelona 2007, pp. 106-107.

57 Sobre els pressupòsits teòrics que sostenien la noció de contagi, vegeu D. Jacquart, *La médecine médiévale dans le cadre parisienne*, Fayard, París 1998, pp. 239-258. J. d'Agramunt, *Regiment de preservació*, cit., pp. 27-28.

del contagi. Convé reparar que aquests infants es trobaven en bon estat de salut (*gayardons* o *gallards*).

L'episodi ens ofereix una imatge més de les funcions de l'hospital: la custòdia dels infants retornats després del deslletament. Ja hem comentat que una de les comeses de l'hospital de Sant Andreu fou cercar dides per als nadons abandonats, però després l'hospital romania com l'autèntic responsable del seu futur⁵⁸; Sibil·la havia de vetlar per la seua alimentació, però també per la seua educació. Si més no, aquests seien en una taula a menjar a la porta de l'hospital, i allà els feia recitar diverses oracions⁵⁹. Fet i fet, l'hospital adquiria també una funció educativa i de preparació d'aquells infants per al futur. Els testimonis deien que Sibil·la els tractava com als seus fills. Per això, arran de la mort de tots ells «per la corrupció de la gran multitud de malalts qui aquí n'eren», a la qual no oblidem va succeir la del seu marit, «la dita dona planyia e plorava axí com a si pròpiament foren axits del seu ventre» (f. 70v).

Conclusions

L'hospital de Sant Andreu evidencia el gran protagonisme desenvolupat per les dones en aquestes institucions, derivat no només de la seua condició de gènere, fet que les convertia a ulls de la societat en les més adequades per atendre els malalts, sinó també de la seua capacitat per a gestionar i dirigir una gran llar pensada per a tot tipus de necessitats. Sibil·la fou una garantia de bona gestió i bona atenció als que vivien al nosocomi que regentava, per contra dels abusos i males praxis dels clergues que el rei i el bisbe volgueren imposar. Les autoritats municipals ho sabien bé, i reclamaren el que consideraren era millor per als necessitats, mallor-

58 Un estudi exhaustiu sobre el tema als hospitals italians a G. Piccinni & L. Vigni, *Modelli d'assistenza ospedaliera tra Medioevo ed Età Moderna. Quotidianità, amministrazione, conflitti nell'ospedale di Santa Maria della Scala di Siena*, in G. Pinto, *La società del bisogno. Povertà e assistenza nella Toscana medievale*, Salimbeni, Firenze 1989, pp. 131-144 (pp. 132-145).

59 «tenie'ls e nudrie'ls fort caramente e curosa axí con si fossen sos fills e·ls feya ensenyar en lo dit spital, e tots jorns a matí e a vespre los feya tots ensemps menjar en una taula en la entrada del dit spital, e con avien manjat feya'ls dir a tots en altes veus la oració del *Pater noster* e la *Ave Maria*, el *Credo* e *Salve Regina*, e assò veu aquest continuament del seu alberch per molt temps» (f. 70v).

quins o no. Certament, la presència de la dona en labors diverses dins els hospitals, i particularment en la cura dels malalts, fou molt habitual arreu, però la força amb què es mostra en el cas que hem analitzat és excepcional.

Els testimonis a favor de Sibil·la pogueren parlar amb un bon coneixement dels fets perquè l'hospital era un espai obert que la gent reconeixia, un entorn amb el qual es relacionava. Els que hi vivien no ho feien de portes endins, ans al contrari restaven ben oberts al veïnat, i més en una plaça, lloc d'encontre, amb una activitat econòmica rellevant, atesa la presència de notaris i mercaders.

El cas de Sant Andreu manifesta els canvis que pogué experimentar un hospital medieval en la seua titularitat i gestió, les conjuntures positives i les calamitats que pogué travessar. I en el nostre cas, com un esdeveniment concret, l'arribada d'un contingent elevat de soldats podia trasbalsar el funcionament d'una manera dramàtica.